

Πανδημία, δίκαιο και κράτος → Η συνεχής μετάλλαξη των τιθέμενων ζητημάτων Σκέψεις και σημειακές επισημάνσεις

του Παναγιώτη Δέγλερη, Δικηγόρου Πειραιά
Αν. Καθηγητή Νομικής Πανεπιστημίου Frederick
Αντιπρόεδρου Τμήματος Νομικής

A. Μια «αντιστοίχιση» μεταλλάξεων

A.1. Η συνεχής μετάλλαξη των ζητημάτων που τίθενται και απασχολούν τον δημόσιο διάλογο, τη νομική σκέψη και την πολιτεία φαίνεται ότι σταθερά ακολουθεί – σαν σε πλήρη αντιστοίχιση- τις ίδιες τις μεταλλάξεις του ιού Covid-19. Από τοπικό σε εθνικό ζήτημα (Κίνα) αρχικά, σε περιφερειακό αργότερα, σε παγκόσμιο στη συνέχεια (Πανδημία), με συνεχείς νέες πρόσθετες μεταλλάξεις (Δέλτα, Όμικρον).

Σε επίπεδο κρίσης προσλαμβάνεται ως «τοπική» αρχικά μόλυνση, αλλά με τη διασπορά μεταλλάσσεται σε πανδημία και υγειονομική κρίση αρχικά, σε κοινωνική και οικονομική παγκόσμια κρίση, με ένα πρόσθετο «αποτύπωμα» απαισιοδοξίας πλέον στον ψυχισμό του παγκόσμιου πληθυσμού και πολλά ανησυχητικά στοιχεία για τις αναρίθμητες επιπτώσεις.

A.2. Παράλληλα αξίζει να τονισθεί ότι στη διαδρομή των αιώνων («από τον Μαύρο Θάνατο μέχρι σήμερα») η εκάστοτε πανδημία αποτελεί ένα εξαιρετικά σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο που αναμφίβολα δεν εξαντλείται στην ασθένεια και τη νόσηση και τη θεραπεία.¹

A.3. Η πανδημία του Covid-19 και τα μέτρα «κα-

ραντίνας» που επιβλήθηκαν για αποτροπή διάδοσης του ιού έθεσαν αναμφίβολα σε δοκιμασία τα Συντάγματα, τους δημοκρατικούς θεσμούς και τα θεμελιώδη δικαιώματα σε όλες σχεδόν τις χώρες του πλανήτη αλλά και στην Ελλάδα, ενώ πλέον η πανδημία θεωρείται ότι αποτελεί ένα συλλογικό τραύμα, μια δοκιμασία για την ανθεκτικότητα όλων μας.

A.4. Διαγραμματικά μόνο – σαν επισημάνσεις – η πανδημία μπορεί να υποστηριχθεί ότι ανέδειξε:

- α.** μια τεράστια οικονομική - κοινωνική κρίση
- β.** μια «αλλοίωση» του δημοκρατικού πολιτεύματος
- γ.** ένα νέο καθεστώς αλήθειας μέσω του ιατρικού κανόνα (norm) έναντι του δικαϊκού νόμου
- δ.** μια σύγχρονη μορφή κράτους, με μία νέα ολιγαρχία των επαϊόντων, που αλλάζει τους δημοκρατικούς όρους θέσμησης, με υποβάθμιση της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης
- ε.** καθιστώντας κυρίαρχο τον «φόβο» της νόσησης και του θανάτου στη νέα «πραγματική κανονικότητα».

1. Βλ. Frank M. Snowden: «Επιδημίες και Κοινωνία. Από τον Μαύρο Θάνατο μέχρι σήμερα», Εκδ. Πατάκη 2021,σελ. 200 επ.

Πρόκειται αναμφίβολα για ένα μετασχηματισμό της τέχνης διακυβέρνησης των ανθρώπων, με τη «βιοπολιτική» πλέον προσέγγιση απέναντι σε μια νέα μαζική απειλή για το τι σημαίνει ο «επικίνδυνος άλλος».²

B. Μια περίοδος «έκτακτης ανάγκης» ή μια νέα «κατάσταση εξαιρέσης»;

Η βιοπολιτική

B.1. Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης για πολλές δεκαετίες παρέμεινε ένα μάλλον «αόρατο» ζήτημα³ για τη συνταγματική θεωρία αλλά και τον δημόσιο διάλογο, ενώ η προσφυγή σε αυτή θεωρείται πάντα ένα έσχατο μέτρο.

Η κατάσταση εξαιρέσης (Δημοκρατία της Βαϊμάρης – Carl Schmitt) αποδεσμεύει την επίκληση της κατάστασης ανάγκης από κάθε νομικό όριο («ο κυρίαρχος είναι αυτός που αποφασίζει για την εξαιρέση»).

Γι' αυτό ακριβώς και η δυσπιστία όλων στη δικαιολόγησή της.

Η προσπάθεια των ευρωπαϊκών συνταγμάτων και των ευρωπαίων πολιτών, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, είναι να θέσουν την έκτακτη ανάγκη εντός των ορίων του δικαίου. Πάντα βέβαια με τον όρο της προσωρινότητας των όποιων μέτρων λαμβάνονται, που όμως η χρήση τους δεν παύει να είναι περιορισμός της ελευθερίας.

B.2. Σαν επισήμανση - μόνο ειδικά για το θέμα αυτό - αξίζει η αναφορά στον τίτλο της σχετικής μονογραφίας του Giorgio Agamben, που προφητικά επισημαίνει: «Κατάσταση εξαιρέσης: όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαιρέση

σε κανόνα», με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Patriot Act μετά την 11η.9.2001, αναφερόμενος στο καθεστώς εξαιρέσης όταν αυτό λειτουργεί χωρίς να βασίζεται στο δίκαιο (Guantanamo).

B.3. Ο «θαυμαστός καινούργιος κόσμος που δημιούργησε η πανδημία και το νέο «βιοπολιτικό» παράδειγμα που αναδύθηκε είναι τελικά κατασκευασμένο από υλικά που προϋπήρχαν», αναφέρει χαρακτηριστικά στο βιβλίο του⁴ ο Καθηγητής Ξενοφών Κοντιάδης.

Ενώ παράλληλα ξαναγίνεται επίκαιρη – σαν εργαλείο σκέψης και ανάλυσης η προσέγγιση του M. Foucault για τη βιοεξουσία και τη βιοπολιτική. Ο M. Foucault (1926 – 1984) στα τέλη της δεκαετίας του '70 εισήγαγε την έννοια της βιοπολιτικής, μέσα από μία σειρά παραδόσεων στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978 – 1979). Η βιοπολιτική αφορά στις τεχνικές διαχείρισης και ρύθμισης της ζωής και του θανάτου των ανθρώπινων πληθυσμών από την εκάστοτε εξουσία. Αυτό σημαίνει πως έχει τη δυνατότητα να διαμορφώνει και να μορφοποιεί τη ζωή του ανθρώπινου είδους όπως θέλει και χρειάζεται, ώστε να εδραιωθεί και να αυξάνει τη δύναμή της, ενώ σκοπός της είναι η ρύθμιση της ασφάλειας και της ευημερίας του ανθρώπινου είδους.⁵

Η ασφάλεια και η ευημερία είναι δύο όροι αλληλοεξαρτώμενοι και από τη στιγμή που δεν έχουμε ιδεολογικούς προσανατολισμούς το μόνο που μένει είναι η διαχείριση της ίδιας της ζωής. Έχοντας ένα αποπολιτικοποιημένο πλήθος, που ενδιαφέρεται μόνο για την «τακτοποίηση των συμφερόντων» του, ο μόνος και πιο εύκολος δρόμος για να το διαχειριστεί η εξουσία είναι

2. Βλ. και Κωνσταντίνο Τσουκαλά: «Το Πολιτικό στη σκιά της Πανδημίας», Εκδ. Καστανιώτη, 2021

3. Βλ. και Χριστίνα Μ. Ακριβοπούλου: « Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης και τα όρια της δημοκρατίας και των δικαιωμάτων» σε Εφημ. Δ. Δ. 5/2020 σελ. 623 επ.

4. «Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα. Ο κόσμος μετά τον Covid – 19», Εκδ. Καστανιώτη, 2020.

5. Βλ. Γιώργο Κόκκίνο: «Αξια και ανάξια ζωή. Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική: ο γιατρός στο ρόλο του κοινωνικού θεραπευτή και του εθνικού αναμορφωτή», Εκδ. Ταξιδευτής, 2021.

μέσω του φόβου. Με αυτόν τον τρόπο η εκάστοτε εξουσία καθίσταται ικανή να εδραιωθεί και να επιβληθεί εξυπηρετώντας τα δικά της συμφέροντα. Αυτή είναι η βιοπολιτική, που πρέπει να την κατανοήσουμε σαν ένα νέο κεφάλαιο της πολιτικής που δεν είχαμε αντιληφθεί.

B.4. Καθίσταται έτσι προφανές ότι το δίκαιο και τα δικαιώματα - η Δημοκρατία αλλά και η Δικαιοσύνη είναι οι μεγάλοι χαμένοι της πανδημίας, αναφέροντας ότι αναδείχθηκαν πλείστα όσα συνταγματικά ζητήματα με τη νέα «θεοκρατία» των τεχνοκρατών και των αλγορίθμων, με απρόβλεπτες θεσμικές συνέπειες, ενώ είναι πάντα παρόν το ενδεχόμενο του «συνταγματικού μιθριδατισμού».

Όπως δε χαρακτηριστικά κατέγραψε ο Καθηγητής Σπύρος Βλαχόπουλος:

«Αν δεχόμαστε τον πρόσκαιρο περιορισμό των συνταγματικών μας δικαιωμάτων για να συνεχίσουμε να τα έχουμε, αυτό δεν σημαίνει ότι επιτρέπεται να εθιστούμε στην απώλειά τους».⁶

Γ. Οι συνεχείς μεταλλάξεις έκαναν «ορατό» πλέον έναν νέο Λεβιάθαν;

Γ.1. Η πανδημία αποτέλεσε τον καταλύτη ή και τον επιταχυντή για την επιβολή και την επικράτηση μιας σειράς πρακτικών, περιορισμών και συμπεριφορών, που τελικά δεν μας ήταν άγνωστες. Ίσως είναι επίκαιρη μία ελάχιστη αναφορά στο ίδιο το εξώφυλλο της αρχικής έκδοσης του «Λεβιάθαν» του έτους 1651, το οποίο και αποτυπώνει παραστατικά τις σκέψεις του συγγραφέα Thomas Hobbes για τη θέσμιση της πολιτικής κοινότητας.

Η ακριβής δε περιγραφή αυτής της γκραβούρας θα μπορούσε να αποδοθεί ως εξής:

- Μία γιγάντια ανθρώπινη (ανδρική) μορφή (αντ-

λημένη από τη Βίβλο -Παλαιά Διαθήκη - Βιβλίο του Ιώβ), υψώνεται θεόρατη πάνω από την ύπαιθρο και τις πόλεις των ανθρώπων.

- Στο κεφάλι του έχει ένα στέμμα και κρατά απόλυτα συμβολικά ένα ξίφος στο ένα χέρι και ένα σκήπτρο στο άλλο.
- Το σώμα του όμως αποτελείται από χιλιάδες ανθρωπίνες μορφές.

Πάνω δε ακριβώς από την εικόνα αυτή καταγράφεται μία φράση από το 41ο Κεφάλαιο του Ιώβ: Non est potestas Super Terram quae comparetur/ Job. 41.24 "There is no power on earth to be compared with him"

Δηλαδή: Δεν υπάρχει εξουσία πάνω στη γη που να συγκρίνεται με τη δική του.

Γ.2. Με την ιστορική αναφορά αυτή και τη νέα «ορατότητα» το Κράτος εμφανίζεται «αίφνης» ως λύση (και όχι ως πρόβλημα). Μια «νέα» θεοκρατία δημιουργείται και το Κράτος επανέρχεται σε δεσπόζουσα θέση - μια εξέλιξη που αναμφισβήτητα εγκυμονεί κινδύνους για τη δημοκρατία.⁷

Τίποτε πλέον δεν θεωρείται δεδομένο. Αντίθετα οφείλουμε να διατηρούμε επιφυλάξεις αλλά και να καταθέτουμε αμφισβητήσεις για τον συνήθη «κοινό νο», μιας και οφείλουμε να αποκωδικοποιήσουμε ένα ολοένα και πιο περίπλοκο κόσμο.

Γ.3. Πρόκειται αναμφίβολα για την πλήρη αποδόμηση της συναίνεσης και του κοινωνικού συμβολαίου και τον κατακερματισμό της ζωής.

Οι πολίτες μετέχουν πλέον ως ενεργά απέχοντες, ενώ ο ορατός πλέον Λεβιάθαν είναι «η κατάργηση της δυνατότητας αμφισβήτησης του νόμου». Η ηθική θεμελίωση της δημοκρατίας υποχωρεί και στη θέση της εμφανίζεται η αποπολιτικοποιημένη - ουδέτερη - τεχνική και προκαθορισμένη καθη-

6. Βλ. Σπύρο Βλαχόπουλο: «Συνταγματικός μιθριδατισμός. Οι ατομικές ελευθερίες σε εποχές πανδημίας», Εκδ. Ευρασία, 2020, σελ.35 επ.

7. Βλ. και The Economist: «The Triumph of big government», November 20th- 26th, 2021

μερινότητα, δηλαδή με νέα πραγματικότητα με αξιακή ρευστότητα, με τις λύσεις να δίδονται από τους αλγόριθμους των τεχνοκρατών.

Η Δημοκρατία αλλά και η Δικαιοσύνη είναι οι μεγάλοι «χαμένοι» της πανδημίας, ενώ πρέπει να τονισθεί ότι το τέλος της πανδημίας - είναι βέβαιο- δεν συμπίπτει με το τέλος της κρίσης.

Γ.4. Γί' αυτό παρίσταται αναγκαία όσο ποτέ η υπεράσπιση της συμμετοχής, της δημοκρατικής λειτουργίας της συμπερίληψης (η δημοκρατία συμπεριλαμβάνει πλούσιους και φτωχούς, εργάτες, αστούς, άστεγους, άνεργους, μικροαστούς, μεγαλοαστούς, μετανάστες) με συνολική άσκηση των δικαιωμάτων, με μία νέα απαίτηση συμμετοχής - θέσμησης δημοκρατικά νομιμοποιημένου δικαίου και με νέες δημοκρατικές συναινέσεις. Με δυνατότητα ελέγχου όλων των εξουσιών από το δίκαιο και τη δικαιοσύνη εντός του κράτους δικαίου, με σαφή στόχο τις κοινωνικές αξίες, την απόδοση δικαίου και την καταπολέμηση των αδικιών και των ανισοτήτων.

Δ. Αντί επιλόγου:

Δ.1. Είναι απαραίτητη η ανάγκη ενός αναστοχασμού, ανάγκη για μία νέα προσέγγιση της Δικαιοσύνης, που θα έχει στόχο τη σύγκλιση (και όχι απόκλιση) μεταξύ θέσμησης Δικαίου και λειτουργίας της Δικαιοσύνης.

Δ.2. Ενώ για το συχνά αναφερόμενο αίτημα της επιστροφής στην «κανονικότητα» μπορεί να παρατηρηθεί ότι αναμφίβολα οι κοινωνίες τείνουν

να εξελίσσονται μέσα από αντινομίες και αντιφάσεις ή και εκρήξεις και σε κάθε κρίση (εντελώς παράλογα) «νοσταλγούμε» τα προ αυτής και ίσως και να τα εξωραϊζουμε.

Στην Αμερική του 1929 - της τρομακτικής οικονομικής ύφεσης- το σύνθημα του H. Hoover(σε αντιπαλότητα με τον Fr. Roosevelt) ήταν: «Return to normalcy» αντί του δόκιμου «normality». Το σύνθημα αυτό έχει κυριαρχήσει μάλλον άκριτα και σήμερα, χωρίς όμως να σκεφτόμαστε για ποια κανονικότητα και αν θα ήταν ανεκτή ή εφικτή ή επιθυμητή η επιστροφή στην προ πανδημίας αλόγιστη και καταστροφική κανονικότητα.

Δ.3. Η όποια τέτοια «επιστροφή», που πολλοί επιζητούν, προορίζεται να αποτύχει αν δεν αλλάξουμε τις προτεραιότητές μας.⁸

Ίσως πρέπει να αναθεωρήσουμε πολλές «σταθερές» απόψεις μας για τα «εγγενή όρια» του πολιτικού, να θεωρήσουμε ότι η ίδια η έννοια της «κανονικότητας» είναι πλέον κάτι το αμφισβητήσιμο και ίσως ότι «οι πανδημίες» μπορούν και προσλαμβάνονται όχι ως περίοδοι αναστολής της ιστορικής εξέλιξης αλλά πιθανά και ως επιταχυντές της.⁹

Δ.4. Αίφνης σαν να γίνεται και πάλι επίκαιρος ο σχολιασμός της 11ης θέσης του Karl Marx για τον Feuerbach: «Οι φιλόσοφοι έχουν επιχειρήσει με διάφορους τρόπους μόνο την ερμηνεία του κόσμου – η πραγματική πρόκληση είναι η μεταβολή του».¹⁰

8. Βλ. και Robert Boyer: «Οι καπιταλισμοί στη δίνη της πανδημίας», Εκδ. Πόλις, 2021, σελ. 45 επ.

9. Βλ. William H. McNeil: «Λαοί και Πανδημίες», Εκδ. Παπαδόπουλος, 2021

10. Βλ. Karl Marx: «Χειρόγραφα 1844», μτφρ. Ν. Μπαλή, Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1974, σελ. 9